

BOSHLANG'ICH SINFLARDA HARFLARNI O'RGATISH METODIKASI

Saymahmadova Umriniso Sanjarovna

O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Boshlang'ich sinflarda harflarni o'qitish metodikasi hamda o'zbek tili alifbosi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tovush, harf, unli undosh tovushlar, talaffuz, fonetika, tilshunoslik, og'zaki nutq, sirg'aluvchi.

Tovush- Nutq jaroyonida real talaffuz qilingan, qulog'imiz bilan eshitgan eg kichik va boshqa mayda bo'lakka bo'linmaydigan nutq parchasidir. Biz tovushlarni aytamiz va eshitamiz. Og'zaki nutqning tovush tizimini o'rganadigan tilshunoslik bo'limi fonetika (yunoncha-phone "tovush"degani)deyiladi.

Harf- tovushning yozuvdagi shartli belgisidir. Harflarni ko'ramiz, yozamiz, o'qiymiz. Harflar fonemalarning yozuvdagi aksi, tasviridir.

1. Savod o'rgatishda tovush-harf bilan tanishtirish unililardan boshlanadi.

Hozirgi o'zbek tilida 6 ta unli fonema mavjud: a, o, i, e, u, o'.

O'zbek tilida 24 ta undosh tovush bor. Yozuvda ular 23 ta harf bilan ifodalanadi: shulardan 3 tasi harf birikmasi, 21 tasi yakka harf bilan belgilanadi. Ular quyidagilar: b, d, f, g, h, j (jurnal), j (jo 'ja), k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, g', sh, ch, ng. Undoshlarni o'rgatishda ham muayyan tartibga, talabga asoslaniladi.

Harf birikmalarini o'rgatishdagi qiyinchilik hisobga olingan holda, ularning alifbe davrining oxirgi bosqichida o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. J harfi ikki tovushni ifodalaydi, shuni hisobga olib, unga alohida darslar ajratiladi. Birinchi darsda portlovchi j tovushini o'rgatish, talaffuzini tushuntirish, analitik-sintetik mashqlar yordamida ko'nikmalar hosil qilinadi, keyingi darsda esa sirg'aluvchi j tovushi va uning talaffuzi o'rgatiladi. So'ng bu ikki tovushning talaffuzidagi farq taqqoslash usuli orqali tushuntiriladi.

Tovushlar va ularning tasnifi:

Tovushlar og'iz bo'shligida to'siqqa uchrashi yoki uchramasligiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: unli va undosh.

Unli tovushlar - og'iz va bo'g'iz bo'shligida hech qanday to'siqqa uchramay hosil bo'ladigan, tarkibi ovozdan iborat (shovqin deyarli ishtirok etmaydigan) tovushlar.

Unli tovushlar tasnifi-ular quyidagicha tasnif qilinadi:

I.Tilning gorizontal harakatiga ko'ra:

a)Old qator

b) Orqa qator

II. Tilning vertikal harakatiga ko'ra

a) Yuqori tor unlilar

b) O'rta keng (keng) unlilar

c) Quyi keng unlilar

III. Lablarning ishtirokiga ko'ra

a) Lablangan

b) Lablanmagan

Undosh tovushlar- og'iz va bo'g'iz bo'shlig'ida turli to'siqlarga uchrab paydo bo'ladigan, tarkibi fatsat shovqindan yoki ovoz va shovqindan iborat tovushlar. Ularning talaffuzida havo oqimi sirg'alib yoki portlab chiqadi. Bu havo oqimi un paychalarini titratib yoki titratmay o'tadi. Natijada turli jihatdan birbiridan farqli Undosh tovushlar hosil bo'ladi. Dunyodagi har bir til o'ziga xos undoshlar tizimiga ega. Tildagi undoshlar tizimi konsonantizm (lot. consonans — undosh tovush) deyiladi

Undosh tovushlar 3 tomonlama tasnif qilinadi.

I. Hosil bo'lish o'rniga ko'ra undoshlar 3xil bo'ladi.

a. Lab undoshlari

b. Til undoshlari

c. Bo'g'iz undoshlari

II. Hosil bo'lish usuliga ko'ra undoshlar 3xil bo'ladi.

a. portlovchilar

b. Sirg'aluvchilar

c. Qorishiq (affrikat)

III. Ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra 2 xildir.

a. Jaranglilar

b. Jarangsizlar

O'zbek tili yozuvi tovush yozuvi hisoblanadi, chunki tovush yozuvda harflar bilan ifodalanadi. 1-sinf o'quvchilari quyidagilarni bilib olishlari lozim:

a) tovushni talaffuz qilamiz va eshitamiz;

b) harfni ko'ramiz, o'qiymiz va yozamiz;

v) harf – tovushning yozuvda ifodalanadigan belgisi.[4]

O'quvchilar ko'pincha tovush bilan harfni aralashtirib, xatoga yo'l qo'yadilar. Ularda grafik malakani shakllantirish uchun quyidagilarni o'rgatish zarur:

1) bir undosh harf yozuvda ikki undosh tovushni ifodalashi mumkin (masalan, maktab so'zidagi b harfi p tovushini, maktabim so'zidagi b harfi b tovushini ifodalaydi);

2) jo'ja, jajji so'zlaridagi j tovushi (jarangli, portlovchi) ham, jurnal, vijdon so'zlaridagi j tovushi (jarangli, sirg'aluvchi) ham bitta j harfi bilan ifodalanadi;

3) tong, keng so'zlaridagi uchinchi jarangli undosh tovush (ng) ikki harf

Kichik yoshdagi o'quvchini o'qishga o'rgatishda quyidagilar kuzatiladi:

1. Bola o'qish paytida bitta harfni ko'radi, uni bilish uchun oldingi ko'z oldiga keltirilgan rasmlarni yo boshqa harflarni eslaydi, esga tushirgach, uni aytishga oshiqadi, biroq o'qituvchi aytishga yo'l qo'ymaydi, ikkinchi harfni eslab qo'shguncha birinchisi esdan ko'tariladi, yoki ularni qo'shib bo'g'in, bo'g'indan so'z hosil qilguncha o'qish jarayoni sustlashadi.[3]

2. Ko'pincha bola o'qiyotgan qatorni yo'qotib qo'yadi, harfni, bo'g'inni, so'zni qayta o'qishga to'g'ri keladi. O'quvchining diqqati kengaygan sari bo'g'in va so'zni butunicha idrok eta boshlaydi.

3. O'qishni endi o'rganayotgan bola o'qiyotgan matn mazmunini o'zlashtirmaydi, chunki so'zni qanday o'qishga kuch beradi-da, so'z ma'nosiga e'tibor bermaydi. Darslikdagi rasmlar, o'qituvchining savollari, ko'rgazmali qurollar ongli o'qishlarini ta'minlaydi.

4. Tajribasiz kitobxon so'zni birinchi bo'g'iniga yoki rasmga qarab topadi. Bu xato o'qishga olib keladi. Bu xatoning oldini olish uchun so'z bo'g'inlab o'qitiladi, so'zni bo'g'in-tovush tomondan tahlil qilishga, tovush-harf tomondan analiz va sintez qilishga diqqat qaratiladi.[2]

O'qishni muvaffaqiyatli egallashlari uchun o'quvchilarning idroki, xotirasi, tafakkurini va nutqini o'stirishga katta e'tibor berish kerak. Savod o'rgatishda fonematik eshitish qobiliyatlarini o'stirish, to'g'ri va aniq talaffuz qilishga o'rgatish, tovushni ajratish ko'nikmasini o'stirish muhim sanaladi.

Yozuvga o'rgatish o'quvchilar ruchkani to'g'ri ushlab, daftarni to'g'ri qo'yish, harfni yozishda yozuv chiziqlari e'tibor bilan boshlanadi. Ular bo'ylab qo'lni harakatlantirishni esda saqlashi, harfni harfga ulashi, qatorga sig'ish-sig'masligi mo'ljallanishi lozim. Bular o'quvchini aqliy va jismonan charchatadi, ayniqsa, barmoq va yelka muskullari charchaydi, bular darsda ikki-uch marta fizkultura mashqlarini o'tkazishni taqozo qiladi. "Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir" – degan edi buyuk allomalarimizdan biri. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinfda egallangan bilimni kelgusidagi bilimlar uchun poydevor deb atasak, noto'g'ri bo'lmaydi. Poydevor qanchalik mustahkam bo'lsa, qurilajak imorat ham shunchalik ko'p yil, balki asrlarga ham asqotadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim- tarbiya beruvchi o'qituvchiga juda ko'p narsa bog'liq bo'ladi. Hozirgi zamon boshlang'ich sinf o'qituvchisi erkin fikrli, keng dunyoqarashli, izlanuvchan, intiluvchan, yangiliklarni tezda ilg'ab oluvchi va innovatsion texnologiyalardan boxabar bo'lishi lozim. Shundagina u ko'zlagan maqsadiga yetishadi.[1]

Xulosa o'rnida shuni keltirishimiz mumkinki, o'sib borayotgan har bir yosh avlod har tomonlama yetuk shaxs bo'lib yetishmogi, ushbu ozod va obod vatanimizga, ulug' ota-bobolarimizga munosib farzand bo'lib o'sib unmog'i- lozim. Buning uchun yoshlogidan, mustahkam bilim olib borishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.Azimova, K.Mavlonova 1-sinf “Ona tili va O’qish savodxonligi” Toshkent 2021-yil[1]
2. I.Azimova, K.Mavlonova 2-sinf “Ona tili va O’qish savodxonligi” Toshkent 2021-yil[2]
3. S.Matchonov, H.Bakiyeva, X.G‘ulomova ,Sh, Yo‘ldoshev, G.Xolboyeva “Ona tili va uni o‘qitish metodikasi “darslik Toshkent. “Ishonchli hamkor “2021.[3]
4. www.ziyonet.uz [4]